

ISLOM DINI O'ZBEKISTON HUDUDIDA TARQALISHI VA TARIXIY AHAMIYATI

Jaxongir Rustamaliyev Fakhriddin o'g'li

Student of Kimyo international university

in Tashkent Namangan branch

E-mail: jaxongirrustamaliyev@gmail.com

Tel: + 99890 554 9003

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Islom dinining O'zbekiston hududida tarqalish jarayonini va uning mintaqa tarixiy ahamiyatini atroflicha o'rganadi. Maqolada Islomning Markaziy Osiyoga kirib kelishi, uning siyosiy, ijtimoiy, madaniy va ilmiy hayotga ta'siri tahlil qilinadi. Dastlabki bosqichlardan boshlab, Islomning mahalliy madaniyatlar bilan o'zaro uyg'unlashuvi, ilm-fan, ta'lim va san'atdagi o'zgarishlar, shuningdek, islomiy me'morchilikning shakllanishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va zamonaviy ilmiy adabiyotlar asosida Islomning O'zbekiston sivilizatsiyasining shakllanishidagi hal qiluvchi roli baholanadi.

Kalit so'zlar: Islom dini, O'zbekiston, Markaziy Osiyo, tarqalish, tarixiy ahamiyat, madaniyat, ilm-fan, me'morchilik, ilmiy meros.

АННОТАЦИЯ

В данной статье комплексно исследуется процесс распространения ислама в Узбекистане и его историческое значение для региона. Анализируется проникновение ислама в Центральную Азию, его влияние на политическую, социальную, культурную и научную жизнь. С начальных этапов рассматривается интеграция ислама с местными культурами, изменения в науке, образовании и искусстве, а также формирование исламской архитектуры. В исследовании на основе исторических источников, археологических находок и современной научной литературы оценивается решающая роль ислама в формировании узбекской цивилизации.

Ключевые слова: ислам, Узбекистан, Центральная Азия, распространение, историческое значение, культура, наука, архитектура, научное наследие.

ANNOTATION

This article comprehensively studies the process of the spread of Islam in Uzbekistan and its historical significance for the region. The article analyzes the entry of Islam into Central Asia, its impact on political, social, cultural and scientific life. From the initial stages, the integration of Islam with local cultures, changes in science, education and art, as well as the formation of Islamic architecture are considered. The

study assesses the decisive role of Islam in the formation of Uzbek civilization based on historical sources, archaeological finds and modern scientific literature.

Keywords: Islam, Uzbekistan, Central Asia, spread, historical significance, culture, science, architecture, scientific heritage.

KIRISH

Islom dini insoniyat tarixida eng tez tarqalgan va dunyo sivilizatsiyasiga chuqur ta'sir ko'rsatgan dinlardan biridir. Milodiy VII asrda Arabiston yarimorolida paydo bo'lgan bu din qisqa vaqt ichida Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Yevropaning bir qismi va Osiyo bo'ylab tarqaldi. Markaziy Osiyo, xususan bugungi O'zbekiston hududi, Islomning Sharqqa tarqalishidagi asosiy chorrahalardan biri bo'ldi. Islomning bu mintaqaga kirib kelishi nafaqat diniy, balki siyosiy, ijtimoiy, madaniy va ilmiy jihatdan ham tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Qadimgi Baqtriya, So'g'd, Xorazm kabi davlatlarning mavjud bo'lgan bu yerlarda Islom yangi din va yangi ijtimoiy-siyosiy tuzilmalar bilan kirib keldi. Bu jarayon ming yildan ortiq davom etgan bo'lib, Islomni qabul qilish mintaq xalqlarining keyingi taqdirini belgilab berdi. Ushbu maqola Islom dinining O'zbekiston hududida tarqalish bosqichlarini, uning mintaq xalqlarining hayotiga ko'rsatgan ta'sirini, ilm-fan, madaniyat va me'morchilikdagi tarixiy ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot orqali Islomning O'zbekistonning boy madaniy merosidagi fundamental o'rni va ahamiyatini anglashga intilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Islom dinining Markaziy Osiyo va O'zbekiston hududida tarqalishi bo'yicha keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu mavzu bo'yicha turli yondashuvlar mavjud. Jumladan, V. V. Bartoldning "Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida" va "Islom olami" kabi fundamental asarlarida mintaqada Islomning dastlabki tarqalish bosqichlari, uning siyosiy va madaniy jihatlari atroflicha yoritilgan¹. A. Y. Yakubovskiyning "Samarqandning qadimgi tarixi" asari Islomgacha bo'lgan va Islomning kirib kelishi davridagi Samarqandning ijtimoiy-iqtisodiy holatini o'rganadi². O'zbekistonlik olimlardan A. Ziyo, U. Uvatov, H. Bobobekov kabi tarixchi va islomshunoslarning ishlari Islomning O'zbekistondagi o'rni, uning ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati va bugungi kundagi ahvoli haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Shuningdek, fors, arab va boshqa Sharq manbalari, jumladan, Tabariy, Balazuriy, Narshaxiy kabi tarixchilarning asarlari Islom fathlari va uning mintaqadagi dastlabki izlari haqida birlamchi ma'lumotlarni taqdim etadi³.

¹ Bartold, V. V. — "Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida" — Toshkent: Sharq, 2002, 200-245-betlar.

² Yakubovskiy, A. Yu. — "Samarqandning qadimgi tarixi" — Toshkent: Fan, 1968, 150-180-betlar.

³ Uvatov, U. U. — "O'zbekistonda Islom" — Toshkent: Ma'naviyat, 2004, 50-80-betlar.

Ushbu tadqiqotda bir nechta metodologik yondashuvlardan foydalaniladi. Birinchidan, tarixiy tahlil orqali Islomning O'zbekiston hududiga kirib kelish bosqichlari, arab fathlari, mahalliy qarshiliklar va Islomning asta-sekin qabul qilinish jarayoni o'rganiladi. Ikkinchidan, manbashunoslik yondashuvi bilan qadimiy arab, fors, turkiy yozma manbalar tahlil qilinib, Islomning tarqalishi haqidagi ma'lumotlar qiyoslanadi va baholanadi. Uchinchidan, madaniy-sivilizatsion tahlil yordamida Islomning mintaqadagi ilm-fan, san'at, me'morchilik va ijtimoiy tuzilmalarga ko'rsatgan ta'siri ko'rib chiqiladi. To'rtinchidan, qiyosiy tahlil usuli bilan Islomning O'zbekiston hududidagi tarqalish xususiyatlari boshqa mintaqalar bilan solishtirilib, mintaqaning o'ziga xosligi aniqlanadi. Ushbu metodologiya Islom dinining O'zbekistonning ijtimoiy-madaniy rivojlanishidagi tarixiy ahamiyatini har tomonlama va chuqur o'rganish imkonini beradi.

Muhokama va Natijalar

Islom dinining O'zbekiston hududida tarqalishi nafaqat diniy, balki mintaqaning butun tarixiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan fundamental jarayon edi. Arab fathlari milodiy VII asrning o'rtalaridan boshlab boshlangan bo'lsa-da, Islomning keng tarqalishi va aholi tomonidan qabul qilinishi bir necha asr davom etdi. Dastlabki bosqichlarda harbiy va siyosiy jihatdan Islom kirib kelgan bo'lsa, keyinchalik bu jarayon madaniy va ijtimoiy o'zgarishlar bilan mustahkamlandi.

Jadval 1:

Islomning O'zbekiston Hududida Tarqalish Bosqichlari va Asosiy Voqealar

Davr	Asosiy Xususiyatlar	Muhim Voqealar/Shaxslar	Madaniy Ta'sir
VII asr o'rtasi – VIII asr o'rtasi	Arab fathlari, dastlabki kirib kelish, harbiy-siyosiy ustunlik	Qutayba ibn Muslimning Movaronnahrga yurishlari, Samarqand, Buxoroning fath etilishi	Mahalliy dinlar (zardushtiylik, buddizm) bilan kurash, Islomiy boshqaruv tizimining o'rnatilishi
VIII asr o'rtasi – IX asr oxiri	Mahalliy aholi tomonidan Islomning asta-sekin qabul qilinishi, Islom madaniyatining ildiz otishi	Abbosiylar xalifaligi, Islom ilmlarining rivojlanishi, ma'rifatchilik harakatlari	Islom madrasalarining paydo bo'lishi, arab tilining ilmiy tilga aylanishi
IX asr oxiri –	Somoniylar, Qoraxoniylar,	Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Ibn Sino,	Ilm-fan, adabiyot, san'at va

Davr	Asosiy Xususiyatlar	Muhim Voqealar/Shaxslar	Madaniy Ta'sir
XII asr boshlari	G'aznaviylar davrida Islomning mustahkamlanishi va oltin davri	Beruniy kabi buyuk olimlar, islomiy renessans	me'morchilikda ulkan yutuqlar, madrasa ta'limining kengayishi

Islomning kirib kelishi bilan birga, mintaqada yangi ijtimoiy tuzilmalar, jumladan, shariat qonunlari, madrasa ta'lim tizimi, vaqf mulki kabi institutlar shakllandi. Bu esa ijtimoiy hayotni tartibga solishga va yangi ijtimoiy elitalarning paydo bo'lishiga xizmat qildi. Ilm-fan sohasida esa Islom davrida O'zbekiston hududi dunyoning eng yirik ilmiy markazlaridan biriga aylandi. Buxoro va Samarqandda astronomiya, matematika, tibbiyot, falsafa, fiqh va hadis ilmlari misli ko'rilmagan darajada rivojlandi.

Jadval 2:

Islom davrida O'zbekistondan yetishib chiqqan buyuk olimlar va ularning hissasi

Olimlar	Faoliyat Sohasi	Muhim Hissasi / Asarlari	Mintaqaga Ta'siri
Imom Buxoriy (810-870)	Hadis ilmi	"Al-Jomi' as-Sahih" (eng ishonchli hadislar to'plami)	Hadis ilmida mutlaq avtoritet, Islom olamida keng e'tirof
Imom Termiziy (824-892)	Hadis ilmi	"Sunan at-Termiziy" (hadislar to'plami)	Hadis ilmining rivojlanishiga hissa, Termiz shahrining ilmiy markazga aylanishi
Abu Ali ibn Sino (980-1037)	Tibbiyot, falsafa, matematika	"Tib qonunlari", "Kitob ash-Shifo"	Zamonaviy tibbiyotning asoschilaridan, falsafada yangi yo'nalishlar
Abu Rayhon Beruniy (973-1048)	Astronomiya, matematika, geografiya, farmakologiya	"Qonuni Mas'udiy", "Hindiston"	Dunyo ilm-faniga ulkan hissa, turli sohalarda ensiklopedik bilimlar
Muhammad Tarag'ay Ulug'bek (1394-1449)	Astronomiya, matematika	"Ziji jadidi Ko'ragoniy" (astronomik jadvallar), Ulug'bek rasadxonasi	Astronomiyada aniq kuzatishlar, ilm-fanning Temuriylar davrida rivojlanishi

Madaniy jihatdan, Islomning kirib kelishi bilan me'morchilik, xattotlik, miniatyura san'ati va adabiyotda yangi uslublar va janrlar paydo bo'ldi. Samarqanddagi Registon majmuasi, Buxorodagi Poi Kalon ansambli, Xivadagi Ichan-qal'a kabi obidalar Islom me'morchiligining shoh asarlaridir. Bu binolar nafaqat diniy ibodat joylari, balki ta'lim va madaniyat markazlari bo'lib ham xizmat qilgan. Shuningdek, fors-tojik va keyinchalik turkiy tilda yaratilgan adabiyot, ayniqsa, Alisher Navoiy asarlari Islom madaniyatining chuqur ta'sirida shakllangan.

Islom dinining O'zbekiston hududida tarqalishi mintaqa tarixida muhim burilish nuqtasi bo'ldi va uning tarixiy, madaniy, ijtimoiy hamda ilmiy rivojlanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. Arab fathlari bilan boshlangan bu jarayon, vaqt o'tishi bilan harbiy-siyosiy tazyiqdan ko'ra ko'proq ma'naviy va madaniy assimilyatsiyaga aylandi, natijada Islom mintaqa aholisining hayot tarziga chuqur singib ketdi.

Islomning kirib kelishi bilan O'zbekiston hududida yangi davlatchilik tamoyillari, ijtimoiy-huquqiy normalar va boshqaruv tizimi shakllandi. Shariat qonunlari ijtimoiy munosabatlarni tartibga soldi, vaqf tizimi esa madrasalar va masjidlarning moddiy asosini yaratdi, bu esa ta'lim va ma'rifatning kengayishiga olib keldi. Ayniqsa, Somoniylar, Qoraxoniylar va Temuriylar davrida Islom Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining oltin davriga poydevor bo'ldi. Bu davrlarda ilm-fan, san'at va adabiyotda ulkan yutuqlarga erishildi. Buxoro va Samarqand kabi shaharlar dunyoning ilmiy va madaniy markazlariga aylandi, bu yerlardan buyuk allomalar yetishib chiqdi. Imom Buxoriy hadis ilmida, Ibn Sino tibbiyot va falsafada, Beruniy astronomiya va geodeziyada, Ulug'bek esa astronomiya va matematikada jahon ilm-faniga beqiyos hissa qo'shdilar. Ularning asarlari asrlar davomida Yevropa va Sharq ilm-faniga ta'sir ko'rsatdi.

Madaniy jihatdan, Islom O'zbekistonning me'morchilik, san'at va adabiyotiga yangi nafas olib kirdi. Masajidlar, madrasalar, maqbaralar va karvonsaroylar kabi Islom me'morchiligi durdonalari mintaqa landshaftining ajralmas qismiga aylandi. Ular nafaqat diniy, balki ta'lim, madaniyat va ijtimoiy hayotning markazlari bo'lib xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, Islom dinining O'zbekiston hududida tarqalishi mintaqa xalqlarining hayot tarzini, tafakkurini, madaniyatini va ilm-fanini tubdan o'zgartirib, ulkan va boy madaniy merosni yaratdi. Bu din nafaqat ma'naviy yo'nalishni belgilab berdi, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham turtki bo'ldi. Bugungi kunda ham Islom qadriyatlari O'zbekiston jamiyatining ma'naviy asosini tashkil etadi va mamlakatning boy tarixiy va madaniy o'tmishining ajralmas qismi hisoblanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Bartold, V. V. — "Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida" — Toshkent: Sharq, 2002, 200-245-betlar.
2. Bartold, V. V. — "Islom olami" — Toshkent: O'zbekiston, 2011, 75-100-betlar.
3. Yakubovskiy, A. Yu. — "Samarqandning qadimgi tarixi" — Toshkent: Fan, 1968, 150-180-betlar.
4. Ziyo, A. M. — "O'zbekiston tarixi" — Toshkent: Sharq, 2000, 110-140-betlar.
5. Uvatov, U. U. — "O'zbekistonda Islom" — Toshkent: Ma'naviyat, 2004, 50-80-betlar.
6. Bobobekov, H. — "Markaziy Osiyoda Islom sivilizatsiyasi" — Toshkent: Adolat, 2018, 90-120-betlar.
7. Narshaxiy, Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far — "Buxoro tarixi" — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1993, 70-95-betlar.